

Ermənilərin türk torpaqlarında dövlət yaratmaq tarixçəsi

Qərbi Azərbaycan ərazisində ermənilərin orta əsrlərdən başlayaraq, məskunlaşması, Qərb dövlətlərinin, eləcə də Çar Rusiyasının köməyi ilə burada özlərinə dövlət yaratmaq səyləri barədə tarixi həqiqət bu toplumun Qafqazda, guya, aborigen xalq olması barədə cəfəng və uydurmaları birmənalı olaraq təkzib və ifşa edir.

Ermənişünas tarixçi, fəlsəfə doktoru, Dövlət mükafatçısı Nazim Mustafanın həmkarları ilə birgə və ayrılıqda apardığı araşdırmalar bu baxımdan tutarlı faktların zənginliyi və elmiyi ilə seçilir. Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında dövlət yaratmaq səyləri ilə bağlı tədqiqatından çıxış edən alim XQ-yə bildirdi:

– İndiki Ermənistan və ona bitişik ərazilərdə pərakəndə halda yaşayan ermənilərin öz müstəqil dövlətlərini yaratmaq arzusuna ilkin təkən verən amillərdən ən başlıcası XVI–XVII əsrlərdə Səfəvilərlə Osmanlı Türkiyəsi arasında uzun sürən müharibələr olmuşdur. Səfəvi hökmdarları Türkiyə ilə mübarizədə bir sıra Avropa ölkələrinin köməyinə arxalanmaq üçün xristian agentlərdən–erməni tacirləri və din xadimlərindən istifadə etmişdilər.

Erməni tacirləri Səfəvilər dövlətinin xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsində xüsusi rol oynayırdılar. Şahlığın ərazisində olan erməni kilsələrinə xüsusi güzəştlər verilmişdi. Onlar vergiləri yerli hakimlərə deyil, birbaşa şah xəzinəsinə verirdilər. Erməni tarixçiləri I Şah Abbas haqqında nə qədər hədyanlar yağdırsalar da, fakt budur ki, 1605-ci ildə onun fərmanı ilə şahlığın ərazisində pərakəndə yaşayan ermənilərin yığcam halda yaşamaları üçün xüsusi ərazilər ayrılmışdı.

Bu məqsədlə İsfahan şəhərinə yaxın ərazidə Yeni Culfə şəhəri salınmış, burada yaşayan ermənilər üçün kilsə və monastır inşa edilmiş, onların xarici ticarətlə məşğul olmaları üçün geniş imtiyazlar verilmişdi. Hətta I Şah Abbas bu tikililər üçün xəzinədən pul ayırmış və bu işi mükafatlandırmışdı.

Tezliklə ermənilər bir sıra Avropa ölkələri ilə, ilk növbədə, İtaliya, Fransa, Prussiya ilə ticarət əlaqələri yaratmışdılar. Yeni Culfə tacirləri Hindistanın əksər böyük şəhərlərində kontorlar təşkil etmişdilər. Erməni tacirləri varlandıqca Qriqorian kilsələrinin var-dövləti aşıb-daşır, nəticədə onların dövlət yaratmaq üçün iş-tahaları daha da güclənirdi. Bu işi həyata keçirmək üçün erməni kilsəsi gizli olaraq Avropa ölkələrində özünə himayəçi axtarırdı.

Eyni zamanda, ermənilər şah sarayına yollar arayıb, şahın etimadını qazanmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Erməni tacirləri və din xadimlərinin arzuları tədricən həyata keçirdi. I Şah Abbas hətta Səfəvilər dövlətinin xarici siyasət məsələləri ilə məşğul olmaq və Avropa ölkələri ilə diplomatik danışıqlar aparmaq səlahiyyətini özünün müşaviri Xoca Səfər adlı bir erməniyə etibar etmişdi. 1608-ci ildə I Şah Abbas Xoca Səfərin başçılığı ilə Avropaya gedən nümayəndə heyəti vasitəsilə Roma papasına, İspaniya kralına, Toskano hersoquna və Venesiya dojuna məktublar göndərmişdi.

Toskano hersoqunun qəbulunda olarkən Xoca Səfər şahın məktubundan əlavə, ermənilərin Roma papası və digər Avropa ölkələrinin başçılarına məktubları

olduğunu bildirmişdi. Təbii ki, bu məktublarda xristian Avropa ölkələrindən Şərqdə – müsəlman ölkələrində yaşayan xristian erməniləri öz himayələrinə götürmələri haqqında xahişlər edilmişdi. Daha əvvəllər isə erməni kilsə xadimləri katolikos Stepanos Salmastesi (Salmastlı) və Abqar Toxatesinin (Tokatlı) başçılığı ilə müstəqil erməni dövləti yaratmaq naminə köməklik göstərmələri üçün Avropaya nümayəndə

heyəti səyahət etmişdi. Lakin nə papadan, nə də Qərbi Avropa dindaşlarından ermənilərin çağırışına mənfi cavab qoyan olmamışdı.

Nazim Mustafa daha sonra bildirdi ki, XVII əsrin ortalarında Rusiyanın öz mövqeyini möhkəmləndirməsi ən yaxın xristian ölkəsi kimi erməni kilsəsinin diqqətini daha çox cəlb etməyə başlamışdı:

– Yaxın Şərqi maraqlı dairəsi baxımından ermənilərə ən əlverişli himayəçi Rusiya ola bilərdi. Rusiya çarlarının xarakterini öyrənən ermənilər yəqin etmişdilər ki, hədiyyə adı altında rüsvət verməklə, onları öz tərəflərinə çəkə və nəticədə öz istəklərinə nail ola bilərlər. Bu zaman İranla Rusiya arasında ticarət əlaqələri əsasən erməni tacirləri vasitəsilə həyata keçirilirdi. Rusiyada İran ipəyi alveri ilə məşğul olan Yeni Culfalı Xoca Zakar Səhadov 1660-cı il avqustun 28-də “ermənilərə qarşı xüsusi lütfkarlığına görə” çar Aleksey Mixayloviçə qiymətli hədiyyələr gətirmişdi. Bu hədiyyələrdən biri hazırda Moskva Kremlinin “Silahlar palatasında” saxlanılan “Almaz taxt”dır. Fil sümüyündən, qızıl və gümüşdən düzəldilən bu taxt incə Şərqi üslubunda işlənmişdir. Onu bəzəmək üçün 987 almaz, 1298 yaqut, 18030 Şərqi firuzəsidən istifadə edilmişdir. Bu hədiyyənin qiyməti o vaxtkı hesabla 22598 rubl 60 qəpik idi.

Bundan əlavə, Xoca Zakar rəssam Baqdan Saltanovun mis lövhə üzərində surətini çəkdiyi Leonardo da Vinçinin “Sirlı gecə” rəsmini də çara hədiyyə gətirmişdi. Bundan sonra Rusiya ilə ticarət əlaqələri

ri saxlayan erməni tacirləri üçün şərikli kompaniyalar yaratmağa hər cür şərait yaradılmış və gömrük məntəqələrindən onların gedib-gəlməsi üçün qadağalar götürülmüşdü. 1669-cu il dekabrın 3-də İsfahandakı erməni ticarət kompaniyasından Stelan Mişsekov və Baqdan Saltanov da hökmdarın adına hədiyyələrlə Moskvaya getmişdilər. 1673-cü il yanvarın 7-də Xoca Zakar İsfahandan özünün ticarət xidmətçisi Stepan Romadamskinin vasitəsilə çara 9 min 62 rubl dəyərində bəzəkli İran malları göndərmişdi.

Tarixçi alim Səfəvi dövlətinin himayə etdiyi ermənilərin Qərb ölkələrində də özlərinə dayaq axtarışına başlamalarından söz açaraq dedi:

– 677-ci ildə katolikos Hakop Cuqacesi Culfalının rəhbərliyi ilə Eçmiədzində din xadimlərinin yığınağı keçirilmiş və Qərbi Avropaya nümayəndə heyəti göndərmək qərara alınmışdır. Nümayəndə heyəti İstanbula çatanda Hakop ölmüş və nümayəndə heyəti geri qayıtmışdır. Bu tərkibdən yalnız atasını müşayiət edən İsrail Ori Avropaya səyahətini davam etdirmişdir. 20 il Avropanı gəzib dolaşan İsrail Ori İtaliyada, Fransada və Almaniya yaşamışdır. Fransanın yüksək dairələri ilə əlaqəyə girən İsrail Ori ermənilərin himayə edilməsi məsələsini qaldırmış, lakin soyuq münasibətlə qarşılaşmışdır.

Avropanın real köməklik göstərməyəcəyinə əmin olan İsrail Ori bu işdə yalnız Rusiyaya arxalanmaq qənaətinə gəlmişdir. O, 1701-ci il oktyabrın 28-də arxmandrit Minas Vartapedlə birlikdə Bavariya kürfüstünün (knyazının) elçisi kimi I Pyotrun qəbuluna gəlmişdir. Onlar erməni mülkləri adından çara və oğluna çox qiymətli hədiyyələr gətirmişlər.

İsrail Orinin və Minas Vartapedin çara gözcəməsi əntiq türk mallarını hədiyyə gətirmələri xalis erməni bəliyi idi. Onlar Pyotrun strateji əhəmiyyətli isti boğazlara çıxmaq və İstanbulu ələ keçirmək üçün nə dərəcədə alışıb-yandığını bildirdilər. Bu səfərlə və gətirdikləri zəngin hədiyyələrlə onlar bu yanğını daha da qızıdırıb alovlandırmaq isteyirdilər.

(ardı var)

Hazırladı: T.AYDINOĞLU

XQ